

Když se Pán Bůh v hněvu svém rozpálí

Česká kázání o katastrofách z období pozdního humanismu a Malé doby ledové

Marie Hanzelková

HANZELKOVÁ, M.: When the Lord burns with wrath. Czech sermons on catastrophes from the late humanist period and the Little Ice Age
SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 72, 2025, no. 2, pp. 108-125

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2025.72.2.2>

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-9931-243X>

Keywords: disaster sermons, signs from the heavens, Wunderzeichen literature, God's wrath, Little Ice Age

Between 1550 and 1620, nearly twenty sermons and treatises on natural disasters were published, mostly in Prague. Their authors, Utraquist priests, responded to contemporary catastrophic events – plague epidemics, earthquakes, storms, floods, fires, famine, war, and locust infestations – as well as celestial phenomena and monstrous births. Reflecting the intellectual landscape of the time, these sermons also incorporated scientific findings, micro-stories, and songs or prayers. All sermons interpreted catastrophes as divine messages: expressions of God's wrath, signs of the approaching Judgment Day, but also manifestations of God's fatherly care and love. This paper explores the representation of catastrophes and the oscillation of preachers between established literary topoi and individual authorial experience. Additionally, I examine the role of climatic stress and the broader social crisis of the period in what is known as *Wunderzeichen* literature and consider how the society responded to these challenges.

Klíčová slova: kázání o katastrofách, nebeská znamení, Wunderzeichen literatura, Boží metla, Malá doba ledová

Během nedávné pandemie covidu se v některých společnostech světa vyskytly názory, že virus je Boží vzkaz lidstvu a výzva ke změně chování.¹ Dle výzkumu v USA tento postoj zastávaly dvě třetiny respondentů z řad věřících, výrazně více protestantů než katolíci. Kathryn Lofton z Yale University jejich pocity popsala jako „strach, že když se nezměníme, tato pohroma bude pokračovat“ (Guardian 2020 [online]).² Také některé současné reflexe klimatických změn nesou stopy religiózního výkladu.³ Je tedy možné uvažovat o tom, že koncept Boží providence zcela nezmizel vlivem osvícenství a vědeckých vysvětlení, ale v jistých formách zůstal součástí společenské paměti? Sehrála v tomto určité roli i dobová literatura?

Vrcholným obdobím, kdy vznikají texty o katastrofách, je patrně druhá polovina 16. století a počátek 17. století. Jedná se o díla mnoha žánrů, určená pro různé adresáty, od odborných textů spojených s univerzitním prostředím přes kázání adresovaná zejména měšťanské střední třídě až k populární literatuře, jako byly letáky či kramářské písně. V studii se zabývám žánrem kázání, jemuž dosud nebyla věnována přílišná pozornost. Databáze *Knihopis online* eviduje patnáct kázání o katastrofách (a další čtyři spisy, které bychom mohli označit jako traktáty), jež vznikla v letech 1556–1620.⁴ Většina z nich vyšla v Praze, jejich autory byli utrakvističtí kněží. Lucie Storchová ve své podnětné monografii *Řád přírody, řád společnosti. Adaptace melanchtonismu v českých zemích v polovině 16. století* dokládá, že texty o katastrofách jsou dokladem adaptace melanchtonismu v českých zemích, jež patrně probíhala prostřednictvím wittenberské a pražské univerzity (Storchová 2021). Při výzkumu kázání o pohromách je však třeba kromě vlivu melanchtonismu vzít v potaz také další, literární i mimoliterární aspekty: 1. středověkou homiletickou tradici, 2. globální krizi, jež souvisela zejména s klimatickou změnou během takzvané Malé doby ledové (Little Ice Age),⁵ 3. protestantskou imaginaci, zejména pesimismus proložený „záblesky naděje“ (Soergel 2012: 18).

Zkoumání textů o katastrofách je svou podstatou interdisciplinární, kromě literárně-historického bádání budu vycházet i z poznatků dalších oborů, jako je například historie klimatu či sociální historie. Budu hledat odpovědi na následující otázky: 1. Jak a jakými prostředky jsou v kázáních prezentovány katastrofické události? Je možné v textech pozorovat diverzitu, například v závislosti na osobním prožitku autora? Jaký byl historický, sociální a literární kontext těchto textů? 2. Jak se v textech odráží dobová náboženská situace? 3. Jaké jsou vztahy mezi kázáními a jinými „katastrofickými“ žánry? Co nám mohou tyto texty prozradit o způsobech, jimiž se lidé v minulosti vyrovnávali s nepředvídatelnými událostmi a krizemi?

1 Během první fáze covidu interpretovalo mnoho obyvatel Etiopie pandemii jako trest za hříchy (Østebø – Tronvoll – Østebø 2021 [online]).

2 Někteří vědci se s interpretací katastrof jako Božího znamení naopak snaží polemizovat a dokládají, že podobné názory mají několikasetleté kořeny: „Ve chvílích katastrof ožívají ‚spící agenti zlého, pomstychtivého boha‘, šíří strach a vytloukají z něj pro sebe náboženský kapitál. Jejich víze boha je už po staletí vodou na mlýn ateismu“ (Halík 2021 [online]).

3 Podle výzkumníků z Yale University se okolo 15 % Američanů domnívá, že Bůh způsobuje globální oteplování (Roser-Renouf – Maibach – Leiserowitz – Seth Rosenthal 2016 [online]).

4 *Knihopis online* také eviduje kázání o kobyolkách z poloviny 18. století (*Knihopis* č. Ko5543 Mezihradský 1749 [online]). Na základě analýzy, kterou provedla Erika Brtáňová (Brtáňová 2021), lze usuzovat, že text užívá podobné postupy jako kázání z období pozdního humanismu.

5 Mnozí badatelé ji spojují s globální krizí či klimatickým stresem (Pfister 2007: 50).

Jak upozorňuje Jussi Hanska, pojem „přírodní katastrofa“ je poměrně moderní konstrukt, v období středověku neznámý. Pokud bychom hledali dobový termín, bylo by to patrně *tribulatio*, jež však zahrnovalo i války a další pohromy způsobené člověkem (Hanska 2002: 10).

Z různých typů středověkých textů, které reflektují katastrofy, J. Hanska vyzdvihuje právě kázání, jako badateli dosud opomíjený materiál (Hanska 2002: 27). Kázání jsou podle něj zásadní z několika důvodů: sdělují nám, jak církev komunikovala s věřícími v časech krize, jaký teologický postoj zastávala a jakou reakci očekávala od věřících. Je také pravděpodobné, že právě homiletika zásadně formovala nahlížení evropské společnosti na katastrofy.

Zatímco v dřívějším bádání dominoval názor, že středověká kázání o katastrofách nebyla příliš častá a zmizela na konci středověku (Taylor 1992: 19–20), dle J. Hansky je naopak vysoce pravděpodobné, že tento žánr byl poměrně obvyklý, ať už ve spojení s takzvanými Prosebnými dny (Rogation Days) a procesími či konkrétními pohromami. J. Hanska eviduje celkem třicet kázání o katastrofách ze 13. – 15. století z Francie, Itálie, Švýcarska a Švédska, jejich autoři byli většinou členové františkánského či dominikánského řádu (Hanska 2002: 179).⁶ Je ale pravděpodobné, že takových textů vznikalo mnohem více. Například mnohá kázání určená pro Prosebné dny mohla být použita jako model pro kázání reagující na konkrétní katastrofy. V souladu s obvyklou praxí mohla být naopak kázání vztahující se ke konkrétním událostem využita v budoucnu jako modelová. Můžeme také předpokládat, že o mnoha kázáních se nám nedochovaly záznamy v historických pramenech: vzhledem k časové naléhavosti se kázání v čase akutních nebezpečí ujímal lokální kazatelé, kteří za svou činnost nedostávali odměnu, a událost tudíž nebyla evidována. Kázání o katastrofách navíc nezapadala do obvyklých kategorií pro sbírky modelových kázání.⁷ Je tedy vysoce pravděpodobné, že tradice středověkých kázání o katastrofách neskončila v období pozdního středověku (aby byla poté obnovena v raném novověku), ale spíše pokračovala i v následujících epochách a vstřebávala do sebe nové trendy, zejména myšlenky evropského humanismu a reformace.

J. Hanska rozlišuje tři druhy kázání o katastrofách. Prvním z nich je informativní kázání, které mělo veřejnosti oznámit, jaké události (prosebné mše, procesí, modlitby, almužny) se budou konat. Další skupinu představovala kázání během procesí. Třetím typem bylo kázání, jež probíhalo několik dní po pohromě a soustředilo se zejména na interpretaci jejích příčin (Hanska 2002: 79–81). Obvykle kazatelé vysvětlovali katastrofy jako následek hříchů, případně i jako projev Boží laskavosti a varování před ještě horšími hrozbami a Soudným dnem.

Podobné myšlenky nacházíme i v homiletice z období pozdního humanismu. Oproti dochovaným středověkým kázáním však byly texty výrazně rozšířeny a obohaceny o poznatky soudobého vědění i nové literární podněty. Zásadní roli jistě sehrála i radikální proměna šíření informací prostřednictvím

6 Vedle těchto přímých dokladů je dochována nepřímá evidence o pronesených kázáních o katastrofách, například v dobových kronikách nebo v záznamech o platbách kazatelům (Hanska 2002: 65–66).

7 Sermones de tempore/dominicales, sermones quadragesimales, sermones de sanctis a sermones de communi Sanctorum (Hanska 2002: 67).

knihtisku, díky němuž se texty dostaly k většímu okruhu čtenářů, a to i z řad měšťanstva. Došlo také k postupné proměně čtenářství: zatímco dříve bylo kázání hlavně záležitostí slyšeného v rámci kolektivu, tištěná kázání poskytovala možnost individuálního, tichého a opakovaného čtení, často i s časovým odstupem od tragické události. Autoři mohli zařadit komplexnější výklad a větší množství narativů, ale i dalších typů médií, například písně, případně ilustrace. Kázání tak mohlo efektivněji naplňovat svou persvasivní a disciplinační funkci.

Apokalypsa v čase Malé doby ledové

Zatímco starší výzkum zkoumal kulturní historii a historii klimatu jako oddělené kategorie, v současnosti je spíše užíván interdisciplinární přístup, kdy jsou poznatky nahlíženy ve vzájemných souvislostech (Pfister 2007: 66-67). Podle historika klimatu Christiana Pfistera během let 1560–1620 kulminovala takzvaná Malá doba ledová, v níž tehdejší obyvatelé západní a střední Evropy zažívali dlouhá období chladného, mokrého počasí, „roků bez léta“ a trpěli vysokou mírou klimatického stresu (Pfister 2007: 50). Kromě toho, že tyto výkyvy počasí měly negativní vliv na úrodu, docházelo k výraznému nárůstu přírodních katastrof, jako byly bouře či povodně (Fulton – Roberts 2010: 67).

Jak upozorňuje Elaine Fulton, obyvatelům Evropy byla vzdálená systematická analýza zhoršujících se klimatických trendů a katastrofických událostí (Fulton 2012: 55). Vnímání pohrom vycházelo z tradičního náhledu, že pouze Bůh řídí svět a přírodní dění. Výstižné je v tomto ohledu kázání, jež pronesl vídeňský katolický biskup Johann Neubeck poté, co město 25. září 1590 postihlo zemětřesení: „Příroda je instrument a nástroj Boha, a je proto druhou příčinou; Bůh je *causa prima*. Příroda je sluha Boha, ale Bůh je Pán a Mistr, který usměrňuje a řídí účinky a skutky přírody podle své vůle, neboť on je Otec a Pán svého domu“ (Neubeck 1591: 10r).⁸

Zatímco většina badatelů spojuje texty o katastrofách spíše s reformačním prostředím (například Storchová 2021: 273-290), podle E. Fulton byl koncept Boha coby *causa prima* sdílen napříč konfesijním spektrem (Fulton 2012: 55-56). Názorně to ukazuje situace, jež nastala po zemětřesení v jižní Anglii 6. dubna 1580. Anglický protestantský duchovní a básník Abraham Fleming svým anglicky mluvícím posluchačům vysvětlil příčiny katastrofy pomocí překladu spisu katolického vídeňského biskupa Frederica Nausea: „Je to z vůle a rozhodnutí všemohoucího Boha, bez jeho příkazu a trpělivosti se tyto věci nestanou, ať už jsou od přírody, v rozporu s přírodou nebo nad přírodou“ (Nausea 1580: kapitola 8 [bez paginace]).

Historik Robert Scribner tuto představu fyzického světa raného novověku nazývá „moralizovaným vesmírem“ (Scribner 1993: 485). Dle tohoto pojetí kněží všech konfesi interpretovali katastrofy jako Boží zprávu ve významu: kajte se, neboť konec je blízko. Lidé vnímali hrozivé dění v přírodě a podivné nebeské úkazy v apokalyptickém významu, jako znamení konce světa a Soudného dne. V tomto smyslu také vykládali texty Nového zákona, zejména Zjevení svatého Jana či některé Kristovy výroky z evangelií.⁹

8 Překlady cizojazyčných citátů v studii M. H.

9 Například Matouš 24: 5-8; Lukáš 21: 10-11.

Apokalyptické myšlenky najdeme také v díle Martina Luthera (1483 – 1546), například v jeho komentáři ke knize Genesis. Podle něho vedl Adamův hřích nejen k pádu člověka, ale i fyzického světa, tato „*natura corrupta*“ je podobná stárnoucímu muži, jenž směřuje k brzké smrti (Kempe 2003: 152). Podobně stoupající počet zemětřesení a povodní označuje, že se blíží konec světa. Historik Robin Bruce Barnes chápe apokalypticismus nejen jako součást, ale přímo centrum luteránského učení, a to až do počátku třicetileté války (Barnes 1988; Kurihara 2014: 5).

I v dobových apokalyptických očekáváních však mohl být obsažen záblesk naděje (Soergel 2012: 18). Přírodní katastrofy nebyly interpretovány jen jako Boží metla trestající hříšníky, ale i jako doklad otcovské starostlivosti a milosrdenství. Ve své trpělivosti Bůh skrze živly vyzývá k pokání, a chrání tak křesťany před ještě horšími pohromami a věčným zatracením. Tuto myšlenku nesou kázání různých konfesí. Waleský duchovní Hugh Roberts ve svém homiletickém spisu z roku 1598 dokonce katastrofy metaforicky označuje jako Boží kázání k lidem: „Každý mor, každá kalamita [...], tak často, jak se stávají ve světě, jsou kázání k pokání pro všechny, kteří je vidí, kteří o nich slyší“ (Walsham 1999: 116).

Patrně nejdůkladněji interpretaci katastrof rozpracoval Filip Melancthon (1497 – 1560) a jeho následovníci. V díle *Initia doctrinae physicae* (1549) F. Melancthon vysvětluje koncept Boží providence, prozřetelnosti, s níž pečuje o svět. Rozlišuje prozřetelnost obecnou, což je obvyklé dění v přírodě, a prozřetelnost zvláštní, kam patří například znamení na obloze, výkyvy počasí, zemětřesení, války, strašidelná zjevení, epidemie či monstrózní porody. Tyto nepravidelnosti v běhu přírody mají apelativní a disciplinační charakter (Storchová 2021: 67–68). Z konceptu Boží providence se stal u protestantských autorů široce sdílený argumentační rámec a později až topos, objevuje se nejen v pracích univerzitních učenců, ale jeho adaptace se šířila i do nábožensky vzdělávacích textů a populární kultury.

Ken Kurihara v souvislosti s apokalypticismem v reformačním Německu mluví o takzvané Wunderzeichen literatuře, což bychom mohli volně přeložit jako literatura o zázračných znameních (Kurihara 2014: 13).¹⁰ Podle K. Kurihary všechna tato díla nesou stejné poslání: kajte se, nebo přijde katastrofa. Mezi typická média řadí vedle letáků, knih o zázracích, astrologických prognóz a orální komunikace i kázání. Jako vrcholné období Wunderzeichen literatury K. Kurihara uvádí léta 1546 (po úmrtí M. Luthera) až 1618, kdy se neustále opakované katastrofické předpovědi naplnily zjevením komety a následnou třicetiletou válkou; paradoxně však také nastal pokles této produkce.

Z představených konceptů tedy vyplývá, že při zkoumání literárních textů s tématy katastrof je důležité brát v potaz nejen dobové kulturní dění, ale i přírodní. Je vysoce pravděpodobné, že klimatický stres, způsobený dlouhodobými změnami počasí, měl významný dopad také v společenské oblasti (Behringer 1999). Vnímání katastrof jako zprávy od Boha hříšným lidem bylo obecně rozšířenou představou, jež přesahovala geografické, sociální i konfesijní hranice. Podle historika klimatu Ch. Pfistera probíhaly největší výkyvy počasí Malé doby

10 Jelikož mi není známo, že by pro tento typ literatury existoval zavedený termín v češtině, přidržím se ve shodě s některými zahraničními pracemi německého termínu (Kurihara 2014: 13).

ledové v letech 1560 – 1620, což se pozoruhodně shoduje s dobou, kdy vycházela česká kázání o katastrofách, ale i s vrcholným obdobím německé (a české) Wunderzeichen literatury. Bylo by poněkud zjednodušující vidět přímou korelaci mezi klimatickými výkyvy a literární produkcí, je však pravděpodobné, že autoři reflektovali prožívaný klimatický stres i ve svých textech. Wunderzeichen literatura, včetně kázání, byla odpovědí dobové společnosti na dlouhodobou krizi.

Česká kázání o katastrofách (1550 – 1620)

Kázání o katastrofách jsou poněkud opomíjeným žánrem nejen v zahraničním, ale i v českém bádání. Na některé aspekty upozornil ve své studii o traktátech Havla Phaëthona Žalanského Jan Malura (Malura 2024: 6-10), komplexnější analýza však dosud chybí. Nesnadné je už samotné žánrové vymezení. Přestože pravidla kázání byla definována kazatelskými příručkami, je možné v textech pozorovat výraznou hybridizaci žánrů (Malura 2011: 99-120), intertextualitu i intermedialitu: součástí textu jsou nejen četná exempla, ale i básně či písně. V některých případech je obtížné rozlišit mezi kázáním a traktátem (Malura 2024: 9), jindy kázání o katastrofách užívá postupy dobových zpravodajských textů (například text Jiříka Tesáka Mošovského o monstrózních porodech). Je také rozdíl mezi kázáními, která vznikla během akutní krize pro postiženou komunitu, a mezi texty, která užívají téma katastrofy spíše jako východisko pro náboženské vzdělávání posluchačů, bez přímého vztahu k události.

Pro své bádání jsem vybrala prameny, jež jsou evidované v databázi *Knihopis online*. Primárně jsem se soustředila na texty označené v titulu jako kázání, kromě nich jsem ale zahrнула i další nábožensky vzdělávací spisy na podobná témata. V této fázi výzkumu jsem neusilovala o úplnost, tedy o vyhledání všech dochovaných kázání o katastrofách, ta by měla být předmětem budoucího zkoumání.¹¹ V souladu s dobovým vnímáním zahrnuji i kázání o válečných hrozbách. Pro přehlednost uvádím základní údaje o dochovaných pramenech ve formě tabulky, tisky řadím dle roku vydání.

Zkrácený titul	Typ katastrofy/ znamení	Autor	Rok a místo vydání	Tiskař	Zmínka o realizaci
Kázání o [...] hromobití, krupobití a bouřech	bouře, krupobití	Matouš Hradecký (? – 1577)	1556, Prostějov	Kašpar Aorg	ano
Kázání o hrozném kométě [...]	kometa	Valentin Šubar (? – 1593)	1578, Praha	Jiří Melantrich z Aventýna starší, Daniel Adam z Veleslavína	
O povodni škodlivé [...]	povodeň	Jakub Melissaeus Krtský (1554 – 1599)	1598, Praha	Daniel Sedlčanský nejstarší	ano
Kázání kratičká o morovém povětří [...]	mor	Jan Achilles st. (asi 1545 – 1617)	[1599], Praha	Daniel Sedlčanský nejstarší	ano

11 Reflexe katastrof plánuji hledat zejména v nedělních kázáních na perikopy, jež implikují motivy druhého příchodu Krista a konce světa, například texty 2. neděle adventní. Za toto doporučení děkuji Miloši Sládkovi.

LIMODIS EPIDEMITICA. To jest kázání o morové ráně jízlivé [...]	mor	Zachariáš Bruncvík (asi 1570 – 1634)	[1606], Praha	[Jan Schumann]	ano
Stella Nova & Cometae [...]	kometa	Jiří Tesák Mošovský (asi 1547 – 1617)	1607, místo není známé	není známý	ano
Kázání s napomenutím o našich bídách a těžkostech [...]	znamení na nebi	Václav Videman (činný 1607 – 1631)	1607, Praha	Daniel Sedlčanský nejstarší	
Kázání o země třesení [...]	zemětřesení	Václav Bruncvík (činný asi 1593 – 1614)	1607, Litomyšl	Ondřej Graudens	
Pravdivé vypsání. O nezdrárném porodu [...]	„monstrózní“ porod	Jiří Tesák Mošovský (asi 1547 – 1617)	1608, Praha	Daniel Sedlčanský nejstarší	ano
Neděle provodní. To jest oheň a zapálení [...]	bouře	Matěj Plorantius (? – 1620)	1613, Olomouc	Jiří Handl	ano
DE TERRAE MOTU [...]	zemětřesení	Václav Štefan (1565 – 1621)	1615, Praha	Matěj Pardubský	ano
SYN TO THEÓ [...] Kázání o hrozném a děsitedlném zemětřesení [...]	zemětřesení	Zachariáš Bruncvík (asi 1570 – 1634)	[1615], Praha	Daniel Karolides z Karlsberka	ano
O hladu, pokutě Boží [...]	hladomor	Jan Rosacius Hořovský (1581 – 1632)	1616, Praha	Matěj Pardubský	ano
Soud duchovní o kometách [...]	kometa	Jan Rosacius Hořovský (1581 – 1632)	1618, Praha	Jan Vašek Stříbrský	ano
Kázání troje [...]	válka	Vít Jakeš (1571 – 1648)	[1618], Praha	Pavel Sessius	ano

Tabulka 1: Kázání o katastrofách, evidované v *Knihopise online*, dochované exempláře. Tučně jsou vyznačeny texty, z nichž vycházím v této studii.

Zkrácený titul	Typ katastrofy/ znamení	Autor	Rok, místo vydání	Tiskař
Žalostné sepsání o novém zemětřesení [...]	zemětřesení	Matěj Jahodka (asi 1540 – 1604)	1590, Praha	Daniel Sedlčanský nejstarší
Rozjímání o ráně meče [...]	válka	Zikmund Tribulcius (činný 1595 – 1608)	1597, Praha	Oldřich Valda
Tonitrua & Tempestates [...]	bouře	Jiří Tesák Mošovský (asi 1547 – 1617)	1613, Praha	Matěj Pardubský
O sedmi ranách Božích těžkých a velikých [...]	hromobití, povodeň, zemětřesení, bouře, sucho, dražota, hlad, válka	Havel Phaëthon Žalanský	1620, Praha	Daniel Karolides z Karlsberka

Tabulka 2: Další nábožensky vzdělávací texty o katastrofách (traktáty), evidované v *Knihopise online*, dochované exempláře. Tučně jsou vyznačeny texty, z nichž vycházím v této studii.

Jak vyplývá z tabulek, kázání a traktáty prezentovaly takřka všechny typy katastrof, jež v českých zemích nastávaly, chybí například texty o sesuvech půdy či lavinách, jak je známe ze skandinávské literatury.¹² Většina kázání v titulu zmiňuje, že bylo předneseno před posluchači, často uvádí i konkrétní datum a místo. Můžeme však předpokládat, že před tiskem došlo k jistým úpravám, jež souvisely s individuální recepcí (například podrobnější výklad, zařazení dalších narativů a textů). Specifické je kázání Jakuba Melissaea Krtského, jež vzniklo během povodně či krátce po ní, a kněz je pronesl při pohřbu obětí, text působí autentickým dojmem a je možné, že byl vytištěn bez větších změn.

Autoři kázání byli utrakvističtí kněží, mnozí z nich inklinovali k učení německé a švýcarské reformace. Někteří, jako Valentin Šubar či Jan Achilles, studovali na wittenberské univerzitě, kde se pravděpodobně setkali s učením F. Melanchtona. Většina autorů však získala vzdělání na pražské univerzitě a působila ve středních Čechách, k tomuto regionu se také vztahují události zmiňované v kázáních a místo tisku, typicky Praha. Pozoruhodné je propojení několika autorů a textů s Kutnou Horou (Jakub Melissaeus Krtský, Matouš Hradecký, Havel Žalanský, zemřel zde také Valentin Šubar), je tedy možné, že se tvůrci vzájemně inspirovali. Někteří autoři se angažovali ve stavovském povstání (zejména Jan Rosacius Hořovský) a po porážce povstání byli nuceni odejít do emigrace. Exil a události třicetileté války byly také zřejmě důvodem, proč se nedochovala kázání o katastrofách z období po roce 1620.

Kázání bylo tradičně spojováno spíše s urbánním prostředím: města si mohla dovolit zaplatit známého kazatele, měšťanská třída také představovala stabilní posluchačskou základnu. Dle údajů v titulech byla kázání pronesena ve větších městech, k urbánnímu prostředí také odkazují dedikace (většinou purkmistrům a městské radě), zmínky v textu (postavy, prostor), intertextualita a použitý jazyk. Adresátem kázání byli zřejmě vzdělanější měšťané, muži i ženy, inklinující k reformačním myšlenkám, snad i s jistým povědomím o filozofii, astrologii a přírodním vědění.

Kázání o katastrofách a jejich struktura

Všechny texty dodržují obvyklé členění, jež vycházelo z antických rétorických zásad (zejména z Quintillianovy rétoriky) a bylo vyučováno na univerzitách (Malura 2024: 9). Jednotlivé části autoři většinou explicitně neoznačují, texty se však řídí podobným schématem. Po úvodu (*exordium*) následuje vymezení tématu (*propositio*) a je oznámeno členění textu (*partitio*). Poté přichází samotný výklad, většinou rozdělený do několika částí (*divisiones*), jež blíže rozvádí jednotlivé důkazy (*probatio/confirmatio*), dále množství exemplů a citátů z autorit (*demonstratio/argumentatio*), někdy také kazatel vyvrací případné námitky (*refutatio/confutatio*). Závěrečné pasáže obsahují shrnutí, mnohdy i modlitbu a duchovní píseň.

12 Bohužel se nezachovalo *Kázání o kobylnkách* od Vítá Jakeše, jež eviduje *Knihopis* na základě Zibrtova záznamu (K03428), proto jej v soupisu neuvádím. Jak jsem již zmínila výše, o kobylnkách pojednává skoro o sto let mladší kázání luteránského duchovního Bohumila Mezibrodského, jež vyšlo v Bratislavě (Mezibrodský 1749).

V úvodu kázání autoři vysvětlují důvody, jež je vedly k volbě tématu. Většinou zmiňují hříšnost kolektivu i jednotlivých společenských stavů a s tím související povinnost kněze, coby duchovního představitele komunity, věřící varovat a přivést na správnou cestu. Někdy se autor stylizuje do role starozákonního proroka, jenž dostal od Boha úkol vyzvat lid k pokání, byť se mu za to dostává posměchu. Jindy se kazatel přirovnává k hlídači, jehož povinností je zachránit obec před zkázou: „kněží Páně jsme od Pána Boha nad městem Církve Boží za stráže ustanoveni, abychom, vida znamení hněvu Božího a předcházející příčiny metel a pokut hrozných Božích, rychle lidi sobě od Boha svěřené, spící bezpečně v hříších a nepravostech, probuzovali, a o nastávajících pokutách Božích návěští dávali“ (Hořovský 1616: [bez paginace]).

V některých případech autor vychází z konkrétní katastrofy, podává její přesný popis a uvádí místo a čas, případně i výpovědi svědků. K vyvolání dojmu autenticity výjimečně přispívá i ilustrace. Těmito postupy se některá kázání přibližují jiným žánrům Wunderzeichen literatury, například letákové a písňové produkci. Nejvýrazněji můžeme vliv dobových zpráv pozorovat v dílech J. Tesáka Mošovského, z nichž jedno se věnuje monstrózním porodům a druhé bouřím. J. Tesák Mošovský také v úvodu dobové zpravodajství explicitně zmiňuje jako impuls pro vlastní tvorbu:

„Lidé rádi slyší noviny. Nebo i když jedni s druhým mimo naději se shledávají, [...] tehdy také obyčejně na noviny se vyptávají. A ač i my loňského roku dosti hojně ze všech stran žalostivých novin, kteréž se v království tomto českém, ve všech téměř krajích, jak od ohně, tak od hrozného a strašlivého povětrí, onde i onde, staly, jsme přeslyšeli. Však i toto, co nyní Hospodin, Bůh zástupův v kraji tomto Hradeckém o nezdárném porodu dvou děvčátek, vrchy hlav srostlých, v vsi Slotově ukázati ráčil, není žert žádný“ (Mošovský 1608: A ii, r.).

Ke zpravodajské literatuře odkazuje v Mošovského kázání o porodech i ilustrace na titulní straně, jež zobrazuje, v souladu s dobovou evropskou tradicí, obě „monstrózní“ děvčátka se srostlými hlavami, u každé je uvedeno i konkrétní jméno. Jak však upozorňuje Hana Matějková, J. Tesák Mošovský na rozdíl od zpravodajských tisků monstrozitu blíže nekomentuje. Místo toho nabízí teologickou interpretaci šokující události (Matějková 2011: 213).

Prezentace katastrof

Klíčovou část kázání představuje popis a výklad dané pohromy. V souladu s dobovým myšlením je typické, že autoři katastrofy vnímali jako součást celku: země a vesmír. Příroda a lidstvo jsou dle této představy vzájemně provázány, hříšnost společnosti se projevuje i zkázou přírody: „Nepravostmi a křivdami [...], na všechny strany, až k vobloze nebeské, svět jest naplněn“ (Šubar 1578: [bez paginace]). Bůh proto do přírodního dění zasahuje a „buď na obloze nebeské, hvězdách, planetách, slunci, měsíci, buď živlech ohni, zemi, vodě, povětrí, lidech, hovadech vystavuje“ (Bruncvík [1606]: [bez paginace]). Jelikož však lidé těchto znamení nedbají, Bůh musí užívat další metly, v krajním případě i nechat zatvrzelé zahubit, jako už se to stalo mnohokrát v historii.

Většina kazatelů na počátku stručně zmiňuje, jak dané znamení či pohromu vykládali antičtí i současní vzdělanci, brzy však přechází k výkladu teologickému: „A v takových ranách Božích musí ustoupiti příčiny astrologův, musí odejít daleko Galenus, Hypocrates i jiní fyzikové, sama příčina theologická triumfuje“ (Bruncvík [1606]: [bez paginace]). Ještě důrazněji se od argumentů filozofů distancuje ve svém spisu o bouři J. Tesák Mošovský. Dle něj sice „ostrov-tipní filozofové“ jako Aristoteles, Homér a Platón k těmto věcem vždy nějaká vysvětlení uvádí, nejsou však příliš jistá, proto se je lepší přidržet se Písma svatého (Mošovský 1613: B iij). Oba autoři, Bruncvík i Mošovský, se také vymezují vůči názoru, že katastrofy se dějí bez příčiny či z neznámých důvodů. Bruncvík takového představy satiricky připodobňuje k dětské hře na babu či bitvě ve tmě, křesťan však nemá pochybovat o tom, že původcem pohrom je jedině Bůh. Bruncvík se zde jasně hlásí k melanchtonskému učení o Boží providenci: „My znáti máme, že ty [...] věci nejdou maním a trefuňkem. Ale s dobrolibezným uvážením, Decretem providenci, a prozřetelnosti Boží“ (Bruncvík [1606]: [bez paginace]).

Někteří autoři také vyvrací názor, že za špatné počasí je odpovědný ďábel a jeho služebníci, čarodějníci a čarodějnice. Ti sice vždy existovali a dosud existují, avšak „bez vůle Boží nikdéz nic v nejmenší věci žádnému dobrému ublížití ani uškoditi, nad to pak nějaké krupobití neb hřímání vzbuditi nemohou“ (Mošovský 1613: [bez paginace]). Je tedy pravděpodobné, že ohledně oblíbené démonologické tematiky zastávali autoři kázání poměrně strážlivé stanovisko (Malura 2024: 13). Vzhledem k dobovým čarodějnickým procesům například v německých zemích (Behringer 1999) se jedná o důležitou tezi: zodpovědnost za výkyvy počasí nelze dle kazatelů klást na „zlého“ člověka z okraje společnosti, ale na Boha, nebo spíše na celou hřešící komunitu. Konkrétně J. Tesák Mošovský však patrně nechtěl své adresáty o atraktivní téma kouzelníků ochudit, a zařadil proto alespoň mikropříběh s exotickým námětem čarujících Laponců: „To se *in Norvegia* připomíná, že by s ďábli se spojovali a na svých fousích nebo bradách tři uzly nositi měli. Z těch když jeden rozpustí, že na moři znamenité povětrí a bouření se děje“ (Mošovský 1613: [bez paginace]). Kazatel však hned dodává, že o těchto příbězích je lepší pomlčet a raději věřit Písmu, že počasí řídí Bůh.

Všichni autoři se tedy shodují v prezentaci katastrof jako výhradního Božího působení, jedná se o ustálenou formu topoi, kterou nacházíme i v jiných žánrech, jako byly zpravodajské písně či zprávy, ale i odborná pojednání či básně psané v latině (Vaculínová 2018: 52). Specifické je však pojetí katastrofy v kázání o povodni od kněze J. Melissaea, jež vzniklo v čase akutní krize, při příležitosti hromadného pohřbu obětí. Bůh je zde sice prezentován jako svrchovaný všemocný soudce, jenž seslal na kolektiv hříšníků zasloužený trest a jehož nelze z ničeho vinit, v jednom momentě však J. Melissaeus zdůrazní i lidskou příčinu, totiž ziskuchtivost majitelů rybníků, jež způsobila zkázu nejen lidí, ale i krajiny: „Copak na Boha vinu skládati chceme, že to přepustil? Nikoli. Přepustil to jakožto Soudce spravedlivý a mstitel hříchů horlivý. Přepustil to na zahanbení a ztrestání opatrnosti lidské, lakomé, nelítostivé, slepé. Kde by zajisté na stá tisíců lidí poctivě se živiti mohlo, to v tomto království rybníky zatopeno jest. [...] Nad to vejš rybníci nejsou než pasti a léčky, ne na živočichy němotvárné, ale na

118 samé lidi, jich domy, roli, luky, ano i na města a krajiny“ (Melissaeus 1598: [bez paginace]).¹³

roč. 72, 2025, č. 2

J. Melissaeus věnuje výrazně větší prostor otázkám teodicea, tedy původu zla ve světě. Ve shodě s dobovým pojetím vidí jako hlavní příčinu hříchy věřících. Jelikož však při pohřbech často dětských obětí nebylo dost dobře možné prezentovat katastrofu jako trest za jejich bezbožnost, přičítá kazatel vinu přeživším, zatímco zemřelí jsou dle něj spíše obětním beránkem, který trpěl za kolektiv. Ve srovnání s jinými kázáními o katastrofách také Melissaeův text obsahuje i složku útěšnou. Oběti nazývá jmény, popisuje jejich zahynutí i podobu poničených těl a vyzývá posluchače k projevení soucitu: „My nad tak hrozným pádem těch i jiných bližních našich lítost srdečnou mějme: těla tato ztlučená, zhmožděná a z toho počernalá s dobrou o jich i našem budoucím vzkříšením k slávě věčné náležitým způsobem pohřbeme“ (Melissaeus 1598: [bez paginace]). Kazatel také připomíná milující stránku Boha, zemřelé děti a spravedliví dle něj „padlí do lůna lásky Boží otcovské“ (Melissaeus 1598: [bez paginace]). Je tedy zřejmé, že přestože J. Melissaeus vychází z obvyklé prezentace katastrof, prožité kolektivní trauma ho přimělo zažité schéma pozměnit: prostor poskytl i pozitivnějším aspektům, jako byly soucit, útěcha, láska a naděje.

Mikropříběhy

Exemplum bylo oblíbeným prostředkem nábožensky vzdělávací literatury již od středověku. Jak připomíná Petr Voit, v 15. a 16. století došlo ke změně ve dvojčlenné kompozici exempla a převládla jeho příběhová složka, jež mohla inklinovat k mravně výchovné, nábožensky vzdělávací či zábavné rovině. Tyto příběhy se staly nepostradatelnou součástí humanistického a barokního kázání (Voit 2006 [online]).

Oblibu mikronarativů vidíme i v kázání o katastrofách, což patrně souviselo i se skutečností, že texty pravděpodobně plnily i funkci zpravodajskou. Vedle biblických látek kazatelé čerpají, jak bylo v pozdním humanismu obvyklé, z antické historie, ale i ze starších evropských a českých kronik, soudobé publicistiky, orální tradice a mnohdy i vlastních zkušeností. Někdy jsou příběhy uvedeny chronologicky, jindy však budí dojem spíše nahodilého řazení, kdy se prolínají témata lokální i exotická, současné narativy s historickými. Těchto exemplů autoři užívají velké množství, několik desítek i set, takže často převažují nad výkladovou částí. Místy je vyprávění uvozeno výrazy, jež upřesňují původ zprávy či komunikují s adresátem: „poslyšte nyní toto, opět čte se, jinde, praví se opět od mnohých, a někteří také rozprávějí, to pak k většímu podivení ještě se stalo“ a tak dále. Autoři mnohdy zdůrazňují mimořádnost a zázračnost příběhu, což dle nich dokládá jeho pravdivost i nadpřirozený charakter Božího působení.

V kázáních se vyskytují narativy negativní, potrestání hříšníka prostřednictvím živlu, neutrální, kdy je pouze popsána daná událost, ale i pozitivní, v nichž je oběť zázračně zachráněna. Tyto „záblesky naděje“ často zobrazují malé děti, jež jsou díky své nevinnosti z Božího trestu vyjmuty: „Léta 1584 na jednom mazhauze chůvu jednu, když v jedné tvrzi dětátko kolíbala, hrom zabil

13 Podobnou myšlenku zmiňuje také Jiří Carolides, dvorní básník Rudolfa II., ve své *Elegii o paměti-hodné povodni na Vltavě a jiných českých řekách...* (Munzar – Ondráček – Kysučan 2015: 29).

a dítěti nic neublížil, toliko plenu, kterouž přikryto bylo, na vrchu spálil“ (Mošovský 1613: [bez paginace]).¹⁴ Někdy také Bůh skrze živly sesílá strádajícímu kolektivu pomoc: „Léta Páně 1571. Června měsíce den 14 veliký hlad byl okolo Goltpru, Lambergku a Lubavy v Slezích. Předivným zázrakem moci Boží přšel z nebe hrách, řípa, žito, pšenice“ (Mošovský 1613: [bez paginace]); podobný příběh uvádí i Hořovský 1616: E).

Obvyklá jsou však spíše exempla „trestající“, v nichž živly reagují na konkrétní neřesti, zejména bezbožnost, lakomství, smilstvo a cizoložství, opilectví, hraní karet, rouhání, ale i módu a nerespektování tradičního společenského řádu: „Dokud Čechové chodívali po česku, bývalo v české zemi dobře: než jak Čechové po vlašsku, po španělsku [v] kroji choditi, ženské pohlaví, panny a paní, mužské klobouky, mužům a ne ženám náležející počaly nositi, teď hle hned divné porody dostáv[á] se nám vídati a o nich doslejšchati“ (Mošovský 1608: C ij).

V zahrnutých narativích se však kupodivu nevyskytuje negativní zobrazování židů, přestože v žánrech pozdního humanismu bylo spojování eschatologických motivů s antisemitskými stereotypy poměrně obvyklé (Storchová 2022: 27–30). Židé jsou v rámci příběhů zmiňováni skoro vždy neutrálně, jako doklad nepochopitelnosti Božího úmyslu, kdy jeden postižený živlem přežije, zatímco druhý je zahuben. Implicitně však motivy židovské hříšnosti kazatelé spojují se zničením Jeruzaléma: „Příklad máme na židech a Jeruzalémě [...]. Prvé než ostrom a břitkost meče Vespasiánového na ně uvedl mor, hlad, ty dva nedílný tovaryše předeslal, když nechtěli ani těmi se hnouti, teprve poslední kalich hněvův svých na ně vylil [...] a do konce vyhladil“ (Bruncvík [1606]: D ij).¹⁵

Poněkud odlišně pracuje s exempli J. Melissaeus. Ve svém kázání, jež vzniklo krátce po povodni, zařazuje menší množství aktuálních narativů, zaměřuje se hlavně na konkrétní příběhy obětí. Zatímco většinou kazatelé líčí postavy anonymně, J. Melissaeus je prezentuje jako konkrétní členy komunity: „Matěj Havíř, člověk v pravé síle s manželkou svou, kteráž včerejšího dne nalezená jest, zahynul. Se všemi těmi celý ten dům se ssul od síly a prudkosti té nenadále povodně“ (Melissaeus 1598: [bez paginace]).

Zážitek pohromy a s ním spojené emoce tedy ovlivnily i kazatelovu práci s exempli. Místo historických narativů se autor soustředil na individuální, aktuální příběhy, z nichž mnohé patrně posluchači znali. Potlačil dějovou složku a zábavné prvky, místo toho zdůraznil vztah příběhu ke kolektivu a dodal i útěšnou rovinu: naději na věčný život a opětovné shledání.

Kázání a náboženská polemika

V českém i zahraničním bádání bývají texty o katastrofách tradičně spojovány s nekatolickým prostředím (Malura – Vaculínová 2020: 41). Některé aktuální studie však dokládají, že podobné myšlenky nacházíme i v textech jiných konfesí, například v kázáních katolických kněží (Fulton 2012: 55–56; k jiným katolickým

14 Zázračné přežití dítěte líčí ve svých zápiscích také Natanael Vodňanský z Uračova (událost z 1. srpna 1620): „Uhodilo tehdy také na Františku do domu rychtářova u svatého Jindřicha pod kolíbkou, na němž (!) děťátko spalo, bez ourazu“ (Šimák 1902: 57).

15 Podobně líčí zkázu Jeruzaléma ve svém kázání o kometách i V. Šubar: „Pán Bůh zajisté také toto za občeji mívá, že což obmeškáno bývá jeho shovíváním, nahraňuje to těžkým pokutováním, jakož nám to ukazují příkladové prvního světa i také zkáza města Jeruzaléma“ (Šubar 1578: E1v).

120 textům také Spinks 2009: 335-363). Presentace katastrof v textech jednotlivých konfesí by si jistě zasloužila důkladnější zkoumání. Z dosavadního bádání zatím vyplývá, že motiv „metly Boží“ se v českém prostředí objevuje zejména v textech nekatolických autorů. Marta Vaculínová sice zmiňuje tematizaci pohrom i v latinském básnictví katolických humanistů, ty však mají spíše smířlivější a uklidňující charakter (Vaculínová 2018: 52).¹⁶

Jednotlivé konfese také přistupovaly odlišně ke způsobům ochrany před živly. Zatímco katolická církev organizovala procesí, mše a další společné rituály (a s určitou opatrností tolerovala i ochranné předměty, jako byly škapulíře), reformační církve tyto praktiky odsuzovaly jako modloslužbu (Delumeau 1997: 84-85). Odraz těchto polemik najdeme místy i v textech kázání: „Někteří vydávajíc se do pole s korouhvemi (po čemž ještě dodnes mnozí, až přespříliš dychtí) [...] a tam vobcházejí obilí [...], zpíváním, mračna hřímání a škodlivé krupobití zaháněti se domnívali“ (Mošovský 1613: [bez paginace]). Striktní odsouzení katolických rituálů se také vyskytuje ve spise H. Žalanského *O sedmi ranách Božích* z roku 1620. Jak podotýká J. Malura, Žalanského otevřeně polemický postoj ke katolíkům vrcholí v době, kdy se vlády v českých zemích chopil kalvinisticky orientovaný Fridrich Falcký a kdy odpadla cenzurní omezení (Malura 2024: 17). H. Žalanský jednoznačně odsuzuje pokusy chránit se před pohromami jako pověrečné: „Co to jiného jest než modloslužebnost, z zvonů sobě Boha činiti a v nich naději skládati, že mohou bouře zapuzovati“ (Žalanský 1620: C ij v.). Hromobití je prezentováno jako Boží posel, který trestá „kacířské“ katolické kněze: „A kolikrát i na kostely strany pod jednou bil, avšak tehdaž žádný neřekl, že se to pro kněze a bludné učení jeho stalo“ (Žalanský 1620: D iiii v.). Ve výkladu o hladu zase H. Žalanský vyvrací názor, že přichází jako trest za „nové náboženství“, tedy reformaci, a uvádí mikropříběhy, kdy „pohané“ chápali pohromy jako trest za nově nastupující křesťanství (Žalanský 1620: R). Ohrazuje se také vůči náboženským restrikcím a cenzuře: hlad je podle něj spravedlivým trestem za bezbožné jednání.

Občas se autoři vymezují i vůči jiným katolickým tradicím, jako byla například bohatá výzdoba kostelů. J. Tesák Mošovský tuto rozmařilost kritizuje ve svém spise o bouři: „Tož potom prával hrom na ty a takové jejich kostely“ (Mošovský 1613: [bez paginace]). Kazatel sice přímo nezmiňuje, patrně kvůli cenzuře, ke které církvi „tí“ postižení patřili, z kontextu je však protikatolická polemika zcela zřejmá.

Rituál

Je pravděpodobné, že obecná atmosféra strachu vyžadovala i od protestantských duchovních určitou kolektivní reakci, která by přinesla úlevu v krizi a také pomohla zvnitřnit apely obsažené v kázání. V souladu s dobovou praxí, kdy kázání, duchovní písně a modlitby tvořily klíčovou část reformačních bohoslužeb, bylo přirozené, že kazatelé použili právě tyto prostředky. V závěrečných částech kázání tedy typicky najdeme modlitby a písně o daných katastrofách, jež shrnují hlavní myšlenky výkladu a vyzývají k pokání a zbožnosti.

16 Vnímání katastrof jako metly Boží nacházíme také v pozdějších žánrech „nižší“ literatury, zejména v kramářských písních, jež byly spojeny převážně s katolickým prostředím.

Literárně nejzdařilejší jsou patrně dvě písně o kometě, zařazené v Šubarově kázání na stejné téma. Svou roli zřejmě hrála i autorova hymnologická zkušenost, v sedmdesátých letech 16. století V. Šubar vytvořil písňovou postilu *Písně na evangelia a epištoly* (Vytlačilová 2018: 79). První píseň z kázání nese prostý název *O kometě* a už její incipit, „Stalo se léta Božího tisícího pětistého sedmého“, odkazuje k zpravodajským tiskům a Wunderzeichen literatuře. Náपěvový odkaz „Rozpomeň se lide na to“ byl poměrně hojně využíván zejména v nekatolických kancionálech, většinou provázel texty s tématem hříchu, pokání a smrti. Píseň má velmi jednoduchou a přehlednou strukturu. Nejprve popisuje zjevení komety a její postavení na nebi: „Při straně slunce západu / stála, však svůj ocas k východu / pustila nad měsíc vzhůru“ (Šubar 1578: F i v.). Poté shrnuje základní body kázání a vyzývá věřící k nápravě. V závěru kolektiv prosí Boha o záchranu od hříchů.

Druhá píseň zaujme na první pohled již skutečností, že kromě náпěvového odkazu („Ej Pán náš milostivý“) obsahuje i notaci. To se může jevit jako poněkud neobvyklé, vzhledem k tomu, že se jednalo o poměrně rozšířenou melodii.¹⁷ Je možné, že tak autor učinil s ohledem na komplikované strofické schéma i čtenářsky náročnější text. Ve srovnání s první písní *O kometě* je druhý text o něco abstraktnější, vedle kolektivního vyznání hříchů obsahuje i rovinu meditativně-prosebnou.

Duchovní písně najdeme také v traktátech, v *Rozjímání o ráně meče* od Z. Tribulecia, jež pojednává o tureckém nebezpečí, a v Mošovského spise o hřímání. J. Tesák Mošovský v titulu doporučuje píseň zpívat přímo v čase „hrozného hřímání“. Nabízí tak kolektivu i jedinci možnost, jak se chránit v čase akutní krize, bez použití katolických modloslužebných prostředků, které sám v kázání kritizuje. Kromě použití akrostichu se jménem autora je příznačné užití senzuality, kdy je zážitek z bouře ještě zintenzivněn pomocí auditivních a vizuálních vjemů: „častá blejskání vidíce“, „hrozná hřímání slyšíce“, „tak se nám teď ozejváš“, „jižť se střely ozývají“ (Mošovský 1613: [bez paginace]).

Píseň zahrnutá v traktátu Z. Tribulecia je opět notovaná, bez náпěvového odkazu. Autor je zmíněn iniciálami J. M. K., vzhledem k příbuznosti tématu je pravděpodobné, že jím byl autor kázání o povodni a hymnograf, Jakub Melissaeus Krtský.¹⁸ Píseň se drží obvyklého myšlenkového schématu: lid hřeší a zlehčuje Boží znamení na zemi i na obloze. Jedinou nadějí je odvrácení se od hříchů, v tom případě se naskytá možnost Boží pomoci, díky níž se „nepřítel zvrátí / v prach zemský obrátí“ (Tribulecius 1597: [bez paginace]).

Můžeme tedy usuzovat, že přestože reformační autoři odmítali katolické rituály proti pohromám, sami se snažili nabídnout věřícím ochranné prostředky, pro reformační prostředí přijatelné, jako byly modlitby a písně. Někteří přitom zapojili i své předchozí literární a hudební dovednosti získané hymnografickou tvorbou.

17 Databáze *Melodiarium* eviduje hojně užití této melodie v pramenech různých konfesí, nejstarší záznamy pochází z druhé poloviny 15. století. Dostupné zde: https://melodiarium.musicologica.cz/record.php?ID_Pisen=192

18 V roce 1596 vyšlo Melissaeuovo přebásnění žalmů. Jak je uvedeno v názvu, autor texty složil na známé melodie (Melissaeus 1596).

122 Literatura „zázračných znamení“

Evropská společnost 16. a 17. století byla fascinována pozorováním a výkladem zázračných znamení a katastrof. Tyto diskurzy odrážely kolektivně sdílený strach a touhu dozvědět se, co lidstvo čeká v budoucnosti. V německých zemích se těšila velké oblibě takzvaná Wunderzeichen literatura, podobné texty vznikaly i v jiných částech Evropy a také v českých zemích. Patřily sem různorodé typy textů, jako byly letáky, knihy zázraků, předpovědi a proroctví, odborné spisy, nábožensky vzdělávací literatura, písně, básně, osobní dopisy a v neposlední řadě kázání.

Srovnání literárních postupů uplatňovaných v jednotlivých žánrech by si zasloužilo bližší zkoumání. Zde se jen ve stručnosti pokusím ukázat prvky, jež kázání sdílí s dobovými zprávami a písněmi (období pozdního humanismu, 1580 – 1620). Texty obsahují podobné části, jako jsou úvod, popis událostí, mikropříběhy a závěrečné ponaučení, většinou i s krátkou modlitbou. V souladu s dobovým diskurzem tvůrci prezentují katastrofy jako Boží trest a varování, obvyklý byl topos Boží metly. Shodné postupy můžeme najít také v titulech, jež často obsahují intenzifikující výrazy (strašlivý, hrozný, děsivý, veliký) a konkrétní místo a čas. Odpovídající motivy se vyskytují i v ilustracích, byť v novinách je obrazová složka výrazně častější (dosud jsem našla v kázáních jen dvě ilustrace, v Hořovského kázání o kometě a v Mošovského o nezdárném porodu). Společným prvkem je i měšťanské publikum v roli adresátů textů. Podobně jako autoři kázání byli tvůrci zpráv a písní často nekatoličtí kněží (Malura 2022: 109).

V souvislosti s autorstvím se K. Kurihara zamýšlí nad otázkou, z jakého důvodu se právě luteránští kněží tak intenzivně věnovali Wunderzeichen literatuře (Kurihara 2014: 38). Zmiňuje tři typy důvodů: akademické (zejména propagace astrologie a astronomie ze strany F. Melanchtona), duchovní (Kristovo proroctví o znameních, jež budou předcházet Soudný den) a emoční (vlastní prožitek z pozorování nebeských znamení a katastrof). Wunderzeichen literatura mohla být také účinnou složkou pastorační: podporovala „útok“ na lidský hřích, pomáhala „vystrašit“ kolektivní vědomí skrze kázání Božího zákona a znovu upevnit autoritu kněží jako „sluhů Božího slova“.

Kuriharovy teze lze vztáhnout i na česká kázání o katastrofách. Autoři vycházeli ze znalostí, jež nabyli v prostředí reformačně orientovaných univerzit. Silnou roli v jejich textech hrál biblicismus, který byl ostatně v humanistických kázáních obvyklý. Přestože míra zapojení emoční složky se u jednotlivých autorů liší, autorský prožitek, ať už přímý či zprostředkovaný, tvoří zásadní složku textů. Co se týče funkce „zázračné“ literatury pro kněžskou činnost, lze i v českých kázáních pozorovat snahu o eliminaci konkrétních hříchů a nápravu společnosti, stejně jako pokus o navrácení úcty ke kněžskému úřadu, rozkolísanému dobovými náboženskými polemikami.

Obliba Wunderzeichen literatury u kléru i laiků měla ale i další důvody. Tento typ textů navazoval na starší kulturní tradici, jak antickou, tak středověkou. Díla odpovídala na soudobou atmosféru strachu a úzkosti, jež souvisela s klimatickými změnami a společenskou nestabilitou. Literatura o zázracích tyto společenské tendence reflektovala, ale patrně také zpětně ovlivňovala. Je pravděpodobné, že promyšlený koncept Boží providence, jakkoliv je pro současnou mentalitu často nepřijatelný až šokující, mohl mít na dobové adresáty i pozitivní

dopad. Wunderzeichen literatura poskytovala vysvětlení katastrof a přinášela jasné řešení krize. Tato „nabídka jistoty“ možná také objasňuje, proč se myšlenky o Boží metle udržely v populární literatuře až do 20. století.

Některé prvky kázání o katastrofách mohou ostatně inspirovat i dnešního čtenáře: kritika ničení krajiny kvůli zisku, vyvracení „fake news“ a odmítnutí svalování viny na marginalizované členy společnosti i hledání naděje během krize. Z uměleckých prostředků může zaujmout práce s příběhy a zapojení dalších médií, jako melodie a obraz.

Tato studie vznikla na Masarykově univerzitě v rámci projektu MUNI/A/1406/2023 *Výzkum literatury a kultury v komparativní a intermediální perspektivě*, podpořeného z prostředků účelové podpory na specifický vysokoškolský výzkum, kterou poskytl MŠMT v roce 2024.

Prameny

- BRUNCVÍK, Zachariáš, [1606]. *Limodis epidemitica. To jest kázání o morové ráně jízlivé* [...]. [Praha: Jan Schumann], Knihopis online č. Ko1320b.
- BRUNCVÍK, Zachariáš, [1615]. *Syn to theó. De motu & hlau* [...]. *Kázání o hrozném a děsitedlném zemětřesení* [...]. Praha: Daniel Karolides z Karlsberka. Knihopis online č. Ko1328.
- FLEMING, Abraham, [1577]. *A straunge and terrible wunder wrought very late in the parish church of Bongay* [...]. London: Frauncis Godly.
- HOROŤSKÝ, Jan Rosacius, 1616. *O hladu, pokutě Boží* [...]. Praha: Matěj Pardubský. Knihopis online č. K14887.
- MELISSAEUS, Krtský, Jakub, 1596. *Žalmové svatého Davida* [...]. Praha: Jiří Jakubův Dačický. Knihopis online č. Ko5500.
- MELISSAEUS, Krtský, Jakub, 1598. *O povodni škodlivé* [...]. Praha: Daniel Sedlčanský nejstarší. Knihopis online č. Ko5499.
- MEZIBRODSKÝ, Bohumil, 1749. *Věrné probuzení k pravému pokání a modlení* [...]. Bratislava: František Antonín Royer. Knihopis online č. Ko5543.
- MOŠOVSKÝ, Jiří Tesák, 1608. *Pravdivé vypsání. O nezdárném porodu* [...]. Praha: Daniel Sedlčanský nejstarší. Knihopis online č. K16115.
- MOŠOVSKÝ, Jiří Tesák, 1613. *Tonitrua & Tempestates* [...]. Praha: Matěj Pardubský. Knihopis online č. K16114.
- NAUSEA, Friedrich, 1580. *A bright burning beacon forewarning all wise virgins* [...]. Londýn: Henrie Denham.
- NEUBECK, Johann Caspar, 1591. *Zwo catholische Predigen. Gehalten zu Wienn in Österreich* [...]. Vídeň: Leonhard Nassinger.
- ŠUBAR, Valentin, 1578. *Kázání o hrozném kométě* [...]. Praha: Daniel Adam z Velešlavína, Jiří Melantrich z Aventýna starší. Knihopis online č. K16011.
- TRIBULECIUS, Zikmund, 1597. *Rozjímání o ráně meče* [...]. Praha: Oldřich Valda. Knihopis online č. K16289.
- ŽALANSKÝ PHAETHON, Havel, 1620. *O sedmi ranách Božích těžkých a velikých* [...]. Praha: Daniel Karolides z Karlsberka. Knihopis online č. Ko7146.

Literatura

- BARNES, Robin Bruce, 1988. *Prophecy and Gnosis: Apocalypticism in the Wake of the Lutheran Reformation*. Stanford, CA: Stanford University Press. ISBN 978-08-0471-405-1.
- BEHRINGER, Wolfgang, 1999. Climatic Change and Witch-hunting: the Impact of the Little Ice Age on Mentalities. *Climatic Change*, vol. 43, pp. 335-351. ISSN 0165-0009.
- BRTÁŇOVÁ, Erika, 2021. Přírodní katastrofa ako príležitosť k náprave. *Slavica Slovaca*, roč. 56, č. 4, s. 359-365. ISSN 0037-6787.

- 124 DELUMEAU, Jean, 1997. *Strach na Západě ve 14. – 18. století I*. Praha: Argo. ISBN 80-7203-156-2.
- FULTON, Elaine, 2012. Acts of God. The Confessionalization of Disaster in Reformation Europe. In JANKU, Andrea – SCHENK, J. Gerrit – MAUEL-SHAGEN, Franz, ed. *Historical Disasters in Context: Science, Religion, and Politics*. New York: Routledge, pp. 54-74. ISBN 978-04-15885-09-6.
- FULTON, Elaine – ROBERTS, Penny, 2010. The wrath of God: reactions to crisis and natural disaster in pre-modern Europe. In LEVENE, Mark – JOHNSON, Rob – ROBERTS, Penny, ed. *History at the end of the world? History, climate change and the possibility of closure*. Penrith: HEB-Humanities. ISBN 978-66-1252-644-2.
- HANSKA, Jussi, 2002. *Strategies of Sanity and Survival: Religious Responses to Natural Disasters in the Middle Ages*. Helsinki: Finnish Literature Society/SKS. ISBN 978-95-2222-818-5.
- KEMPE, Michael, 2003. Noah's Flood. The Genesis Story and Natural Disasters in Early Modern Times. *Environment and History*, vol. 9, no. 2, pp. 151-171. ISSN 0967-3407.
- KURIHARA, Ken, 2014. *Celestial Wonders in Reformation Germany*. London: Routledge. ISBN 978-11-3866-306-0.
- MALURA, Jan, 2011. Žánrová hybridizace v české literatuře 16. století. In MALURA, Jan, ed. *Žánrové aspekty starší literatury*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 99-120. ISBN 978-80-7368-854-7.
- MALURA, Jan, 2022. The origins of Czech broadside ballads in sixteenth-century news leaflets. In FUMERTON, Patricia – KOSEK, Pavel – HANZELKOVÁ, Marie, ed. *Czech Broadside Ballads as Text, Art, Song in Popular Culture, c. 1600 – 1900*. Amsterdam: Amsterdam University Press, pp. 93-113. ISBN 978-94-6372-155-4.
- MALURA, Jan, 2024. Havel Phaëton Žalanský v souřadnicích humanismu. *Česká literatura*, roč. 72, č. 1, s. 3-27. ISSN 0009-0468.
- MALURA, Jan – VACULÍNOVÁ, Marta, 2020. The Literature of Late Humanism (from the 1590s until the Early 1620s). In STORCHOVÁ, Lucie, ed. *Companion to Central and Eastern European Humanism: The Czech Lands. Vol. 2. Part I*. Berlin – Boston: De Gruyter, pp. 41-62. ISBN 978-31-1064-642-9.
- MATĚJKOVÁ, Hana, 2011. „Svět k skonání táhne“: Reflexe monstrózních porodů v raně novověkých jazykově českých naučných a homiletických pramenech a pramenech lidové provenience. *Dějiny – Teorie – Kritika*, roč. 8, č. 2, s. 203-218. ISSN 1214-7249.
- MUNZAR, Jan – ONDRÁČEK, Stanislav – KYSUČAN, Lubor, 2015. Povodně v českých zemích v 16. – 18. století ve světle starých tisků. *Knihy a dějiny*, roč. 22, s. 23-39. ISSN 1210-8510.
- PFISTER, Christian, 2007. Climatic Extremes, Recurrent Crises and Witch Hunts: Strategies in European Societies in Coping with Exogenous Shocks in the Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries. *The Medieval History Journal*, vol. 10, no. 1-2, pp. 33-73. ISSN 0971-9458.
- SCRIBNER, Robert W., 1993. The Reformation, Popular Magic, and the “Disenchantment of the World”. *The Journal of Interdisciplinary History*, vol. 23, no. 3, Religion and History, pp. 475-494. ISSN 0022-1953.
- SOERGEL, Philip M., 2012. *Miracles and the Protestant imagination: the Evangelical wonder book in Reformation Germany*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-01-9984-466-1.
- SPINKS, Jennifer, 2009. Monstrous Births and Counter-Reformation Visual Polemics: Johann Nas and the 1569 Ecclesia Militans. *The Sixteenth Century Journal*, vol. 40, no. 2, pp. 335-363. ISSN 0361-0160.
- STORCHOVÁ, Lucie, 2021. *Rád přírody, rád společnosti. Adaptace melanchtonismu v českých zemích v polovině 16. století*. Dolní Břežany: Skriptorium. ISBN 978-80-7649-000-0.
- STORCHOVÁ, Lucie, 2022. The Jewish War, God's Wrath and “the Most Unfortunate People”. Representations of the Jews and Judaism in Late Sixteenth-Century Protestant Literature in the Bohemian Lands. *Judaica Bohemiae*, vol. 57, no. 1, pp. 5-31. ISSN 022-5738.

- ŠIMÁK, Josef Vítězslav, 1902. Paměti Vodňanských z Uračova. *Časopis společnosti přátel starožitností českých*, roč. 10, č. 2, s. 10-5, 53-59. ISSN 1210-9266.
- TAYLOR, Larissa, 1992. *Soldiers of Christ: preaching in Late Medieval and Reformation France*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-01-9506-993-8.
- VACULÍNOVÁ, Marta, 2018. Pohromy jako trest za lidské hříchy v latinských básních našich humanistů. *Poohří. Smrt, války, katastrofy*, roč. 7, s. 47-53. ISBN 978-80-905007-6-1.
- WALSHAM, Alexandra, 1999. *Providence in Early Modern England*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 0-19-820655-0.

Elektronické zdroje

- GUARDIAN, 2020. *Two-thirds of US believers see Covid-19 as message from God, poll finds*. Dostupné zde: <https://www.theguardian.com/world/2020/may/15/us-coronavirus-message/god/poll/results>
- HALÍK, Tomáš, 2021. *Křesťanství v čase nemoci*. Dostupné zde: <https://halik.cz/cs/tvorba/clanky-eseje/clanek/606>
- NÁRODNÍ KNIHOVNA ČESKÉ REPUBLIKY, *Knihopis online*. Dostupné zde: <https://www.knihopis.cz/>
- ØSTEBØ, Terje – TRONVOLL, Kjetil – ØSTEBØ, Marit Tolo, 2021. God's Wrath in the Era of the Digidemic: Religious Interpretations of Covid-19 in Ethiopia. *Journal of the American Academy of Religion*, vol. 89, no. 4, december 2021, pp. 1334-1359. Dostupné zde: <https://doi.org/10.1093/jaarel/lfab099>
- ROSER-RENOUF, Connie – MAIBACH, Edward – LEISEROWITZ, Anthony – ROSENTHAL, Seth, 2016. *Global Warming, God and the 'End Times'*. Yale Program on Climate Change Communication. Dostupné zde: <https://climate-communication.yale.edu/publications/global-warming-god-end-times/>
- VOIT, Petr, 2006. Exemplum. In *Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku*. Dostupné zde: <https://encyklopedieknihy.cz/index.php/Exemplum>

Mgr. Marie Hanzelková, Ph.D.
 Ústav české literatury
 Filozofická fakulta Masarykovy univerzity
 Arna Nováka 1
 602 00 Brno
 Česká republika
 E-mail: marie.hanzelkova@phil.muni.cz